

<https://doi.org/10.62837/2024.9.52>

SEVDA XƏLİLOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş
müəllim Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti sevda_azturk@hotmail.com

DİL TƏDRİSİNDƏ MÜXTƏLİF ASPEKTLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜSULLARI VƏ ONLARIN ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Tədris edilən ingilis dilindən ünsiyyət məqsədilə istifadə etmək bacarığının inkişafında dil fakültələrində bu dilin (ümumiyyətlə, xarici dillərin) yüksək səviyyədə tədrisinə nail olmaq ən vacib məsələdir. Lakin, çox təssüf ki, dil fakültələrində, o cümlədən, ingilis dili fakültəsində təhsil alan tələbələrin kommunikativ səriştələri heç də qənaətbəxş deyil. Məzunların əksəriyyətinin kommunikativ səriştələri çox vaxt müasir dövrün tələblərinə cavab verə bilmir. Məhz bu baxımdan ingilis dilinin yeni, yəni kommunikativ üsulla tədrisi yollarını müəyyənləşdirmək üçün xüsusi tədqiqatlar aparmağa, yeni araşdırmalara böyük ehtiyac duyulur. Bu cür tədris üsulunda kommunikativ tapşırıqların, dialoqların, rol oyunlarının keyfiyyətli və səmərəli təlimi arzuolunan nəticələrə nail olmağa əlverişli şərait yaradır.

Xarici dil tədrisi tarixində müxtəlif nəzəriyyələr mövcud olmuş, məktəb təcrübəsində sınaqdan çıxarılmışdır. Qrammatika-tərcümə metodu istisna olmaqla hər bir yeni yaranan metod müəyyən linqvistik, fəlsəfi və psixoloji nəzəriyyəyə əsaslanmışdır. Biz bu məqalədə də həmin metodlardan yalnız bəziləri haqqında məlumat verəcəyik. Bununla yanaşı xarici dil tədrisinin tarixi göstərdi ki, irəli sürülən metodları heç biri mövcud tələbləri tam ödəyə bilməmişdir. Yeni metod, ən yaxşı, mükəmməl metod axtarışı daim davam etmiş və nəhayət, 1970-ci illərdən başlayaraq metodika elminin ən son və inamlı yeniliyi olan dilin kommunikativ tədrisi metodikası (kommunikativ yanaşma) işlənib hazırlanmışdır. Zaman keçdikcə kommunikativ yanaşma xarici və ikinci dil tədrisinin mərkəzində durmuş və dünyada dilçilər, tədqiqatçılar və müəllimlər arasında ən ideal tədris metodu statusu qazanmışdır

Açar sözlər: Ünsiyyət, aspekt, metod, tədris, kommunikativ səriştə

SEVDA XƏLİLOVA

METHODS OF STUDYING DIFFERENT ASPECTS IN LANGUAGE TEACHING AND THEIR IMPORTANCE

SUMMARY

Achieving high-level teaching of this language (in general, foreign languages) in language faculties is the most important issue in the development of the ability to use the taught English language for communication purposes. However,

unfortunately, the communicative skills of students studying in language faculties, including the English language faculty, are not at all satisfactory. The communication skills of most of the graduates often cannot meet the requirements of the modern era. It is from this point of view that there is a great need to conduct special researches and new researches in order to determine the ways of teaching the English language in a new, i.e. communicative, way. In this kind of teaching method, quality and efficient training of communicative tasks, dialogues, role-plays creates favorable conditions for achieving the desired results.

Various theories have existed in the history of foreign language teaching and have been tested in school practice. Except for the grammar-translation method, each emerging method is based on a certain linguistic, philosophical and psychological theory. We will provide information about only some of those methods in this article. At the same time, the history of foreign language teaching showed that none of the proposed methods could fully meet the current requirements. The search for a new method, the best, perfect method has continued and finally, since the 1970s, the communicative language teaching methodology (communicative approach), which is the latest and most reliable innovation of methodological science, has been developed. Over time, the communicative approach has been at the center of foreign and second language teaching and has gained the status of the most ideal teaching method among linguists, researchers and teachers around the world.

Keywords: Communication, aspect, method, teaching, communicative competence

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ РАЗЛИЧНЫХ АСПЕКТОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ РЕЗЮМЕ

Достижение высокого уровня преподавания этого языка (в целом иностранных языков) на языковых факультетах является важнейшим вопросом в развитии умения использовать преподаваемый английский язык в коммуникативных целях. Однако, к сожалению, коммуникативные навыки студентов, обучающихся на языковых факультетах, в том числе и на факультете английского языка, совсем неудовлетворительны. Коммуникативные навыки большинства выпускников зачастую не отвечают требованиям современной эпохи. Именно с этой точки зрения возникает большая необходимость в проведении специальных исследований и новых изысканий с целью определения путей обучения английскому языку по-новому, т. е. коммуникативно. При таком методе обучения качественная и эффективная отработка коммуникативных заданий, диалогов, ролевых игр создает благоприятные условия для достижения желаемых результатов.

В истории преподавания иностранных языков существовали различные теории, которые были проверены в школьной практике. За исключением грамматико-переводного метода, каждый возникающий метод базируется на

определенной лингвистической, философской и психологической теории. В этой статье мы предоставим информацию только о некоторых из этих методов. В то же время история преподавания иностранных языков показала, что ни один из предложенных методов не мог полностью удовлетворить современным требованиям. Поиск нового метода, лучшего, совершенного метода продолжался и, наконец, с 1970-х годов была разработана коммуникативная методика обучения языкам (коммуникативный подход), которая является последним и самым надежным новшеством методической науки. Со временем коммуникативный подход оказался в центре обучения иностранным и вторым языкам и приобрел статус самого идеального метода обучения среди лингвистов, исследователей и преподавателей по всему миру.

Ключевые слова: Коммуникация, аспект, метод, обучение, коммуникативная компетенция

Yaşadığımız yeniliklər əsrli müəllim və tələbələrə yeni imkanlar açır, sürətli dəyişikliklər və daimi yeniliklər öyrədən və öyrənilərin yeni rollarını müəyyənləşdirirlər. Stern qeyd edirdi ki, dil tədrisinin yeniləşməsi və inkişafı üçün üç yol var: (3)

Yenilikləri təsvir edən müəlliflər onların inkişafından da söz açır və oxşar və fərqli fikirlər söyləyirlər. O'Crady, Archibald, Aronoff and Rus-Muller biliyi kompetensiya ilə bir sırada tuturlar və onların modellərinə əsasən bunlar bir neçə kateqoriya və yarım-kateqoriyalara bölünürlər ki, bunlar da strateji-kompetensiya, dil kompetensiyası, təşkilati kompetensiya, qrammatik kompetensiyası, lügət, sintaksis, morfologiya, fonologiya və s. özündə birləşdirir. Tədrisin müxtəlif mərhələlərinin öz məqsədi və öyrətmə üsulları var. Dil öyrədkən tələffüz, qrammatika, lügət, danışmaq, qulaq asma, oxu, yazı tədris edilir və bunların da necə tədris olunması, bir-biri ilə əlaqəsi, inkişafı, strategiyası, onlara yanaşma və s. hər bir bölmədə ayrıca izah olunur. Tələffüzün öyrədilməsinə münasibət heç də həmişə bir mənalı olmayıb. 1960-cı illərin sonunda kommunikativ dil öyrətmə metodu yaranmağa başlayanda “İngilis dili xarici dil kimi” kurikulumun üzvləşdiyini bəzi suallar meydana çıxdı: proqramlara diqqət və tədris metodları effektivdir, yaxud yox. O vaxta qədər tələffüzün tədris olunması mənasız qeyri-kommunikativ təkrar və tapşırıq oyunları kimi nəzərdə tutulurdu. Tələffüzə tək-tək səsdlər daxil deyil. Söz vurğusu, cümlə vurğusu, intonasiya və sözləri birləşdirmə ingilis danışmaq dilinin səsdlərinə təsir edir. İkinci (xarici) dildə tələffüzün tədrisinin faydası dil tədris edənlərin arasında geniş mübahisəyə səbəb olur. Purce və Syuter qeyd edirlər ki, tələffüzün sinifdə öyrədilməsi bəzən öyrədənin nəzarətindən kənar qalan bir məsələdir. Peninqton isə bu fikrin ziddinə gedərək qeyd edirdi ki, tələffüzün tədrisinin çətinliyini qəti şəkildə ortalağa qoymaq üçün elə bir əsas yoxdur və eyni zamanda “tələffüzü öyrətməyə vaxt sərf etməyə dəyməz” fikri düzgün deyil. (49,23) Stön belə bir fikrin tərəfdarıdır ki, “tələffüzü öyrətmək, tədris etmək yaxud etməmək” deyən insanlarda elə bir sübut yoxdur ki, nəyin düz olub-olmamasına anlamğa kömək etsin”. Bütün bunlara

baxmayaraq tələffüz insanlar danışanda qulaq asanların hiss elədikləri ən böyük bir şeydir. Dünya alimləri tələffüzün nə dərəcədə, hansı səviyyədə öyrədilməsi haqqında müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Vonq belə bir fikir söyləyir ki, tələffüz ilə qulaq asma anlamı arasındakı əlaqə nəzərə alınanda tələffüzün əhəmiyyəti daha da aydın hiss olunur. Vonq eyni zamanda da vurğulayır ki, tələffüz haqqında biliyin çatışmamazlığı öyrənənin hətta oxumağı və hərflərlə deməyinə (spelling) təsir göstərə bilər. (4,17) Tələffüz çox mühümdür və öyrənənlər mümkün qədər bu tələffüzə diqqət yetirməlidirlər. Başqa sözlə, nəticə belə ola bilər ki, yuxarı kurs tələbələri artıq hiss edə bilərlər ki, onlar öz biliklərini ingilis dilinin tələffüzündən başqa bütün sahələrində inkişaf etdirə bilərlər və illərlə təkrar olunan tələffüzdəki səhvləri düzəltmək qeyri-mümkün olar. Xarici dil tədrisi siniflərində bu ikinci dildə tələffüz müxtəlif fəaliyyət növləri vasitəsilə öyrədilməlidir. Belə ki, Morlinin “düzgün, aydın tələffüz kommunikativ kompetensiyanın mühüm komponentidir” fikrini nəzərə alaraq müəllimlər öz dərslər kurslarına tələffüzü daxil etməli və tələbələrin bunu yaxşı öyrənəcəyini gözləməlidirlər. Morliyə görə söhbət tələffüzün tədrisindən deyil, tələffüzdə nəyi və necə tədris etməkdən gedir ki, bura əsasən aşağıdakılar daxildir: dildəki səslər yaxud fonologiya, vurgu və ritm, intonasiya. (3,39)

Dili tədris edərkən lüğətin öyrədilməsi də əsas amillərdən biridir. Ənənəvi olaraq oxu və mətnlərə qulaq asma zamanı rast gəlinən yeni sözlərin verilməsi və öyrədilməsi məhdud çərçivədə həyata keçirilir və tək-tək hallarda artıq sözlər də (yəni mətndə olmayan) öyrədilir. Hal-hazırda lüğət tədrisinin sillabusun bir hissəsi olması və yaxşı planlaşdırılmış və müntəzəm əsaslarla öyrədilməsi geniş surətdə qəbul olunmuşdur. Bəzi müəlliflər Zevisin belə bir fikrinin tərəfdarıdır ki, lüğət dil tədrisinin mərkəzində durmalıdır çünki “dil leksikalaşdırılmış qrammatikadan deyil, qrammatikalaşdırılmış leksikadan ibarətdir”. Lüğəti tədris edərkən leksikanın bir neçə aspekti nəzərə alınmalıdır. Qayrınz və Redmanın əsərinə istinadən demək olar ki, bu aspektlərə konseptual məna arasındakı sərhədlər: çox mənalılıq, omonimlik, amofonluq, sinonimlik, üslub, dialekt, tərcümə, tələffüz və s. aiddir. Lüğət sözlərin və söz birləşmələrinin mənasını bilməkdir. Lüğət biliyi elə bir şey deyil ki, onu tam surətdə biləsən; bu bilik insanın həyatı boyunca artır, genişlənir və dərinləşir. (2,101) Lüğəti (yəni sözləri) öyrətmək o demək deyil ki, lüğətlərə baxmaqla sözləri tapsınlar və həmin sözləri cümlədə işlətsinlər. Ayrı-ayrı alimlər lüğət tərkibini effektiv şəkildə öyrətmək üçün müxtəlif üsullar, lüğət proqramları təklif edirlər. Lüğətdəki sözlərin hafizədə qalması üçün də müxtəlif tədqiqatlar aparılaraq müəyyən nəticələr əldə edən alimlər sırasına Qaynr (2), Oksford və digərləri daxildir. Bundan əlavə sözləri öyrənməyə dilçilərin müxtəlif yanaşmaları, effektiv metodlar, lüğətin inkişaf etdirilməsi, lüğəti genişləndirmək üçün tapşırıqlar sistemi və s. sözlərin effektiv öyrənilməsinə kömək edən amillərdir. Xarici (ikinci) dili tədris etməyin mühüm hissəsi danışmaq dilini öyrətməkdir. Buna görə də, dil müəllimlərinin danışmaq dilinə xüsusi əhəmiyyət verməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xarici dildə aydın və anlaşılacaq surətdə danışmaq bacarığı məktəbdən aşılmalı, məktəbdə bunun təməli

qoyulmalı və həyatın sonrakı mərhələlərində isə inkişaf etməlidir. Hər hansı bir şeyi sadəcə əzbərləməkdənsə, həmin məsələ barəsində mənalı ünsiyyət üçün zəngin mühitin olması dili daha da zənginləşdirir. Məhz buna görə də əsas interaktiv metodlarla müxtəlif danışiq dili fəaliyyətinə kömək edən oyunlar, tapşırıqlar və s. dil öyrənənlərə bu yolda çox böyük kömək olur. Bu növ fəaliyyət tədris prosesində tələbələri çox fəal edir və eyni zamanda onların öyrəndikləri daha mənalı və əyləndirici olur. Danışıq dilini öyrətmək üçün xüsusi müzakirələr də aparılır və onun da özünəməxsus formaları yaxşı nəticə verir. Müxtəlif aspektlərin tədrisində həmişə inovasiya metodu ilə tədris dili öyrətməyi daha da təkmilləşdirir. İkinci dili tədris etmək üçün lazım olan aspektlərdən biri də qrammatikadır. Dilləri öyrətmək və öyrənmək üçün əsas bir şey qrammatikadır. Qrammatika dilin həm də çətin aspektlərindən biridir. Qrammatikanın tərifini verərkən bəzi dilçilər qrammatikanı belə izah edirlər və qeyd edirlər ki, bu birləşmələr onun komponentlərini müəyyənləşdirir. Bu komponentlər hansılardır: Səslərin formalaşdırılması və qavranılması yəni fonetika; morfolojiya və sintaksis. Bütün dillər bu komponentlərlə xarakterizə olunduğuna görə dil qrammatikasız mövcud ola bilməz. Deməli, qrammatikanın fonetika ilə ayrılmaz surətdə bağlı olması qrammatikaya verilən tərifdə aydın əks etdirilir. Qrammatikanın tərifində deyilir ki, qrammatika sözlərin dəyişilməsi qaydaları və sözlərin cümlələrdə birləşdirilməsi qaydaları haqqında elmdir. Tamamilə aydın məsələdir ki, sözlərin dəyişilməsi, onların birləşməsi dilin material fondu olan səslərin vasitəsilə və digər fonetik amillərin bilavasitə iştirakı ilə mümkündür. Fonetika ilə bağlı olan müxtəlif dəyişikliklərə uğrayan ancaq söz forması deyil, sözdə baş verən bu və ya digər dəyişikliklərin qanunauyğunluqları, sözlərin və söz birləşmələrinin əmələ gəlməsi, onların birləşərək əmələ gətirdiyi sintaqma və cümlələrin şifahi formalaşması fonetik qanunlarla üzvi surətdə bağlıdır. Lakin qrammatika həmişə yuxarıda adları çəkilən komponentlərlə müəyyən olunmayıb. Yazı sənəti ilə bağlı olan “qrammatica” termini adətən natiqlik sənəti-“rettorika” ilə müqayisə olunurdu. Müəllim və tələbələrin hal-hazırda qəbul etdikləri fikirlərə əsasən qrammatika dilin əsasını təşkil edən qaydaların birliyi, əsasən, dilin morfolojiya və sintaksisini təşkil edən şöbələridir. Geniş mənada söz və onun formalarını tədqiq edən morfolojiya qrammatikanın əsas şöbələrindən biridir. Bildiyimiz kimi, söz eyni zamanda dilçiliyin bir şöbəsi olan leksikologiyada da öyrənilir. Lakin tədqiqat obyektinin eyniliyi morfolojiya və leksikologiyanın sözə müxtəlif cəhətdən yanaşmasına mane olmur. Belə ki, leksikologiyada dilin lüğət tərkibinin vahidi kimi əsasən leksik-semantik planda tədqiq edilirsə, morfolojiyada söz hər bir şeydən əvvəl, dilin qrammatik quruluşunun, onun morfoloji sisteminin ümumi qanunauyğunluqlarını aşkar etmək istiqamətində öyrənilir. Leksikologiyada üçün sözün şəkil və məzmunca müxtəlif leksik-semantik qrupları, yaranma mənşəyi, üslubi qayəsi, işlənmə xüsusiyyətləri həlledicidirsə, morfolojiyada sözün yalnız morfoloji- qrammatik səciyyəsi əsasdır. Məsələn, qəlb-ürək-könül sözlərində leksikologiyaya üçün maraqlı odur ki, bu sözlər semantik cəhətdən yaxındır, eyni

anlayışı ifadə edir və işlənmə dairələrinə görə fərqlənirlər. Morfologiya isə bu sözlərin o cəhətləri ilə maraqlanır ki, sözlərin hər üçü isimdir, adlıq haldadır, təkdir və s. Morfologiya sözün struktur əlamətlərini, müxtəlif formalarını öyrənərkən onun leksik mənasına əhəmiyyət vermir. Onun üçün başlıca olaraq ən abstrakt və ümumi anlayışların dildə sistem şəklində mövcud olan ifadə formaları və onların qrammatik mənası maraq doğurur. Təsadüfi deyildir ki, bəzən semantik (leksikoloji) cəhətdən bir-birindən tamamilə fərqlənən sözlər qrammatik (morfoloji) xüsusiyyətlərinə görə ümumi bir nöqtədə birləşir. Sözlər leksik məna etibarilə tamamilə bir-birindən seçildiyi halda, konkret morfoloji əlamətlərinə və qrammatik mənalarına görə eyniyyət təşkil edir. Morfologiya sözün konkret semantikasını deyil, ümumi qrammatik mənaları və bu mənaların tam paradıqmalılı ifadə formalarını öyrənir. Leksikologiya və morfologiyanın sözə yanaşma metodundakı bu fərqlər onların heç də tamamilə bir-birinə qarşı qoyulmasına əsas vermir. Katsnelson bu barədə yazır: “Lügət və qrammatika bir birindən ayrı şəkildə mövcud deyildir. Onlar dialektik təmasda qarşılıqlı əlaqə və ziddiyətli vəhdətdədir. Dilin qrammatik quruluşu təkcə cümlədə sözlər arasındakı əlaqədə deyil, həm də ayrılıqda sözdə onların nitq hissələri üzrə təsnifində, məna və məzmun quruluşunda da özünü göstərir.” (5,94)

Xarici dilin öyrənilməsində qrammatikanın rolu haqqında kifayət qədər fikirlər söylənilsə də, bu məsələ bu günə qədər özünün tam həllini tapmayıb, son illərdə kommunikativ üsulla dilin öyrənilməsi metodu daxilində də bu məsələ aktual olaraq qalır. Əgər qrammatikanın izahı məsələsi haqqında danışsaq, görərik ki, bu məsələ çətinlik törədən məqamlardan biridir və bu işdə başlıca məsələ strukturun nədən ibarət olmasını bilməkdir, elə tələbələr üçün də strukturu bilmək ikinci dili öyrənərkən əsas problem hesab olunur.

Ədəbiyyat

1. Ağazadə N.A. Xarici dillərin tədrisi metodikası və dilçilik. Metodika və dilçilik. Bakı, 1974
2. Gairns, R. And Redman, S. 1986. Working with Words, Cambridge: Cambridge University Press.
3. Morley J. (1991) The pronunciation component in teaching English to speakers of other languages. TESOL. Quarterly, 25 (3)
4. Savington S. J. Communicative language teaching. State of Art. TESOL. Quarterly, 1991, v 25.
5. Widdowson, H.G. 1978. Teaching of Language as Communication. London: Oxford University Press.

Rəyçi:

f.ü.f.d., b/m S. Babayeva